

BIBLICUM ŚLĄSKIE

KURS ZASADNICZY

Wykład III - Wymiar teologiczny oraz znaczenie Księgi Rodzaju w historii zbawienia. Część I

1. Genealogie

Genealogie (tzw. formuła *toledot* – „pokolenia”) są podstawowym elementem tworzącym strukturę literacką Księgi Rodzaju. Na nich oparta jest koncepcja teologiczna całego dzieła. Wspominaliśmy już, że wyróżnić można dwa podstawowe typy genealogii: linearne (Rdz 2; 5) i horyzontalne, częściej nazywane segmentowymi (Rdz 4; 7; 9). Pierwsze, kontynuują jedną linię potoków od Adama po Noego (Rdz 5) i od Sema do Teracha (Rdz 11,10-32), aż po przodków Izraela (Rdz 12-50). Drugie, obejmują większą liczbę potomków, ustalając związki pomiędzy poszczególnymi grupami (czyli segmentami) w ramach jednej rodziny (Noe: Rdz 10; Izmael: Rdz 25,12-18; Ezaw/Edom: Rdz 36). Genealogie linearne pozwalają, poprzez rodzinę Noego (Rdz 6,9nn), wprowadzić ideę wspólnego pochodzenia wszystkich ludzi i kontynuują ją poprzez pierwotnego syna Sema (Rdz 5,32) aż do Teracha, ojca Abrahama (Rdz 11,10-32). Wraz z Terachem otwiera się linia patriarchalna: Abraham (Rdz 11,27nn), Izaak (Rdz 25,19nn) i Jakub (Rdz 37,2nn). Narracja nie ogranicza się tylko do przodków, którzy mają w księdze *toledot*, ani tym bardziej to linii wybranych przez Boga potomków. Obok Adama mowa jest np. o Kainie i Secie, obok Abrahama o Locie, Izaaku i Izmaelu, a obok Jakuba o Ezawie. Linearny ciąg genealogii od Adama do Jakuba służy zdefiniowaniu relacji z najbliższymi sąsiadami oraz innymi obcymi narodami (Noe: Rdz 9,25-27; Rdz 10; Moabici i Ammonici: Rdz 19,30-38; Izmaelici: Rdz 16; Edomici: Rdz 25,21-34). Segmentowy układ genealogii pozwala z kolei wyjaśnić stosunki wewnętrzne w ramach potomków Abrahama, tłumaczy zawile relacje pomiędzy plemionami i podkreśla ich etniczną jedność. Takie genealogicznie ukształtowanie struktury księgi daje tym samym okazję do zdefiniowania własnej tożsamości etnicznej, narodowej i religijnej późniejszego Izraela.

Formuła *toledot* pojawia się równomiernie: pięć razy w prehistorii (Rdz 2,4a: niebo i ziemia; 5,1: Adam; 6,9: Noe; 10,1: synowie Noego; 11,10: Sem) i pięć razy w historii patriarchów (Rdz 11,27: Terach; 25,12: Izmael; 25,19: Izaak; 36,1: Ezaw; 37,2: Jakub). Genealogia Adama (Rdz 5,1) wpisana jest w genealogię całego stworzenia z Rdz 2,4a. Dalsze etapy genealogiczne ukazują cały świat i całą ludzkość jako jedną wielką rodzinę. Mimo, iż zasadniczy celem jest wyprowadzenie z tego drzewa genealogicznego jednego narodu, to historia opowiedziana w Księdze Rodzaju nie dotyczy tylko linii potomków „wybranych” przez Boga ludzi, ale także bocznych linii, jak Izmael (Rdz 25,12-18) i Ezaw (Rdz 36,1-43). Pozwala to wyjaśnić różne skomplikowane relacje etniczne, ale i podkreślić, że działania Boga, jakkolwiek skupione zostaną na jednym narodzie, to ich celem jest cała ludzkość.

2. Stworzenie i błogosławieństwo

Bóg Księgi Rodzaju jest *Stwórcą*. W odróżnieniu od stworzonego przez siebie świata i ludzi nie ma więc swojej genealogii. Pozostaje ponad rzeczywistością, którą stworzył. Był zanim wszystko zaczęło istnieć. Nie pojawia się na scenie dziejów w taki sam sposób, jak inni bohaterowie księgi. Co więcej początek księgi wyraźnie podkreśla, że to On tę scenę stwarza, umieszcza na niej wszystkie byty, nazywa je i nadaje prawa rządzące światem (Rdz 1).

W relacjach z ludźmi jest On także *Bogiem błogosławieństwa i obietnicy*. Obie kategorie stanowią kluczowe tematy teologiczne w ramach księgi. W perspektywie genealogicznej błogosławieństwo udzielone pierwszej parze (Rdz 1,28) nabiera cech fundamentalnych dla całego rodzaju ludzkiego. Genealogia Adama (Rdz 5; por. Rdz 1,26-28) zaczyna się od przywołania aktu stworzenia pierwszych ludzi „na obraz i podobieństwo” Boże oraz udzielonego im błogosławieństwa (Rdz 5,1-2) i kontynuuje następnie tę myśl stwierdzając, że Adam zrodził Seta „na obraz i podobieństwo” swoje (Rdz 5,3). W ten sposób uwydatnia się, że dalsze przekazywanie obrazu i błogosławieństwa Bożego dokonuje się poprzez zrodzenie potomstwa, a ludzi zostali powołanie przez Boga do współudziału w dziele stworzenia.

Bóg błogosławi następnie także Noego i jego synów (Rdz 9,1). Jeden z nich - Sem, stanowi pomost pomiędzy Noem – praojcem po potopowej ludzkości i Terachem, ojcem Abrahama. Dzieje Abrahama również zaczynają się od błogosławieństwa i obietnicy. Skutki tego błogosławieństwa mają objąć wszystkie rodziny ziemi (Rdz 12,1-3). Nie ma on jednak swego *toledot*. Zastępuje je *toledot* Teracha, który umiera zanim Abraham otrzyma swoje powołanie. Powód jest dwójaki. Po pierwsze, poprzez Teracha powstaje pomost pomiędzy prehistorią i legendarną historią przodków Izraela. Po drugie, powołaniem Abrahama jest pośredniczenie w błogosławieństwie wszystkich rodzin na ziemi. Autorzy biblijni konsekwentnie nazywają go jednak Abramem, dopóki to powołanie nie zostanie sprecyzowane. Moment ten symbolicznie wyznacza zmiana imienia z Abram na Abraham w Rdz 17,5; podobnie zresztą jak i zmiana imienia Saraj na Sara w Rdz 17,15. Nie trudno się domyśleć, że autorzy biblijni mają na uwadze odniesienie do rodzin wymienionych w Rdz 5. Błogosławieństwo udzielone Abrahamowi ma więc swoje korzenie w błogosławieństwie udzielonym całej ludzkości i kontynuacji tego uniwersalnego błogosławieństwa służy.

3. Przymierze

Bóg w Księdze Rodzaju jest także *Bogiem przymierza*. Najpierw jest to przymierze z Adamem (Rdz 1-2), potem z Noem (Rdz 9,8-17), a w końcu z Abrahamem (Rdz 15 i 17). We wszystkich tych przypadkach ważną rolę odgrywają obietnice Boże dotyczące przyszłości. Pierwszy etap w dziejach ludzkości, podobnie jak na sumeryjskiej *Liście królów*, wyznacza dramatyczne wydarzenie, jakim jest potopem. Jego przyczyny wyznacza subtelna gra słów z Rdz 6,5-7. Tym samym słowem („zniszczyć”) określa się tam bowiem to, co ludzie uczynili na ziemi i to, co w konsekwencji Bóg uczynił z taką ludzkością. Noe – „człowiek prawy i nieskazitelny” (Rdz 6,9) „znalazł jednak łaskę u Boga „ (Rdz 6,8). Po potopie, który odwrócił sekwencję stworzenia z Rdz 1 (świat pogrążył się ponownie w wodach

chaosu), Bóg wraz z Noem i jego synami rozpoczyna dzieje ludzkości od nowa. Ludzkość „po potopie” otrzymuje też obietnicę, iż nigdy się on już nie powtórzy. Przymierze z Noem i jego synami określone jest jako „przymierze wieczne” (Rdz 9,16; por 17,7). Wagę tej deklaracji docenia się, gdy bierze się pod uwagę słowa Boga stwierdzające stałą inklinację człowieka do zła (Rdz 8,21). Chodzi więc o przymierze łaski, w którym nie odrzuca się jednak wymagań (Rdz 9,1-7). Ma ono charakter uniwersalny, obejmuje nie tylko ludzi, ale także zwierzęta (Rdz 9,15), a w końcu samą ziemię (Rdz 9,13). Wraz z Abrahamem perspektywa, obejmująca dotąd całą ludzkość, zawęża się do jednej rodziny. Ziemia rozumiana jako całość przybiera teraz kształt ziemi obiecanej potomkom patriarchy (Rdz 12,1; 13,14-17; 15,7; 17,8). W ten sposób przyszły Izrael staje się nośnikiem uniwersalnej obietnicy i błogosławieństwa. Poprzez obietnice dla jego praprzodka swój początek ma uniwersalna nadzieja na restaurację utraconej jedności z Bogiem.

4. Obecność Boga

W perspektywie narracyjnej w Księdze Rodzaju daje się zauważyć stopniowa ewolucja trzech zasadniczych aspektów: obecność Boga, autonomia bohaterów i zakres samej narracji. W Rdz 1-11 Bóg jest obecny niemal stale. W Rdz 12-50 jego obecność zmniejsza się progresywnie. W miarę regularnie objawia się i rozmawia z Abrahamem, okazjonalnie zachodzi to w przypadku Jakuba i niemal nieobecny jest On w bezpośrednich relacjach z Józefem. Wraz z „wycofywaniem się” Boga z bezpośrednich dialogów i z wątku narracyjnego, wzrasta jednak autonomia poszczególnych bohaterów. Wątek narracyjny początkowo ograniczony do epizodów (Rdz 1-11), poszerza się coraz bardziej, obejmując coraz to większy zakres wydarzeń (Rdz 12-36), a w końcu tworzy niemal monotematyczną jednostkę literacką (Rdz 37-50), otwartą perspektywicznie na wydarzenia opisane w Księdze Wyjścia.

5. Prehistoria biblijna (Rdz 1-11)

Niewątpliwie główny wątek narracyjny tej części Księgi Rodzaju podąża od stworzenia świata (Rdz 1-2,3), poprzez stworzenie i wielotorowy rozwój ludzkości (Rdz 2,4-11,9), aż poprzez genealogie stopniowo skoncentruje się na jednej powołanej przez Boga rodzinie. Jej praprzodkami są Terach i Abraham (Rdz 11,10-32). W centralnej części opowiada się o kolejnych etapach grzechu. Samo opowiadanie o Adamie i Ewie (Rdz 3) nie zawiera jeszcze słowa „grzech/wina”. Opisuje się tam jednak przyczyny i skutki zniszczenia dobrych relacji z Bogiem. Opis kuszenia (Rdz 3,1-6) i niedojrzałość moralna, wynikająca z braku gotowości do przyjęcia odpowiedzialności za swoje czyny (Rdz 3,8-14), stanowią fundamentalną refleksję nad nową kondycją człowieka po okazaniu przez niego nieposłuszeństwa wobec Stwórcy. Dalsze epizody wyraźnie ukazują już konkretne grzechy i ich konsekwencje: bratobójstwo (Rdz 4,1-15), odrzucenie zasady przebaczenia (por. Rdz 4,15 i 4,23-24), naruszenie seksualnego tabu w sferze relacji pomiędzy światem boskim i ziemskim (Rdz 6,1-4), przemoc w relacjach międzyludzkich (Rdz 6,5-8,20), naruszenie seksualnego tabu w obrębie rodziny (Rdz 9,18-29), a wreszcie odrzucenie

Bożej koncepcji świata (Rdz 10; 11,1-9). Idąc za kolejnością opowiadań zauważyć można wyraźnie poszerzanie się zakresu wzajemnych relacji: człowiek-Bóg (Rdz 1), mężczyzna-kobieta (Rdz 2-3), brat- brat (Rdz 4), ludzkość (Rdz 6-8), świat ludzi i zwierząt (Rdz 9,1-17), ojciec-syn (Rdz 9,18-29), ludzkość i Bóg (Rdz 10-11). Wielu badaczy postrzega w tej sekwencji trzy powtarzające się motywy: ludzki grzech – kara - Boża łaska mająca zahamować zły kierunek rozwoju obrany przez człowieka.

Wyraźnie można wyróżnić tu także dwa zasadnicze panele, które rozdziela opowiadanie o potopie. W pierwszym z nich opowiada się historię, która prowadzi od stworzenia do grzechu (Rdz 1,1-2,25 i Rdz 3,1-24), a potem, poprzez grzeszną relację w obrębie rodziny (Rdz 4,1-26), do niewłaściwych relacji ogólnoludzkich (Rdz 6,1-8,19). Wszystko kończy się katastrofą. Drugi panel to nowy początek (Rdz 8,21-9,17), ponowny grzech w kręgu rodzinnym (Rdz 9,18-27) i wreszcie próby naruszenia porządku w stosunkach ogólnoludzkich (Rdz 10,1-11,9). Tym razem jednak bieg zdarzeń nie kończy się katastrofą. Na świecie pojawiają się postaci znane narodowi wybranemu (Rdz 11,10-32). Ten generalny schemat znajduje swoje dopełnienie w powołaniu Abrahama (Rdz 12,1-2), którego misją jest zapewnienie błogosławieństwa dla całej ludzkości (Rdz 12,3; 22,17-18).

6. Patriarchowie (Rdz 12-36)

W swojej kanonicznej formie opowiadanie o patriarchach (Rdz 12-36) dobrze wpisuje się w wielką panoramę dziejów, poczynając od stworzenia świata (Rdz 1), aż po czasy *Exodusu* i śmierć Mojżesza (Pwt 34). Po legendarnych początkach historia biegnie potem poza Pięcioksięgiem, aż po upadek Królestwa Izraela (2 Krl 17) i Judy (2 Krl 25). Dzieje trzech patriarchów (Abrahama, Izaaka, Jakuba) są kontynuacją opowiadania o początkach ludzkości i pierwszych narodów (Rdz 1-11). Uwaga skupia się jednak teraz na dziejach małej grupy, przodków przyszłego Izraela. Od Abrahama, przez Izaaka, autorzy biblijni ostatecznie skoncentrują się na postaci Jakuba i jego synów (Rdz 34; 35,16-26; 37-50). To właśnie tych potomków Jakuba-Izraela traktuje się jako bezpośrednich przodków narodu, o którego narodzinach, ukonstytuowaniu i powołaniu opowiadać się będzie w Księdze Wyjścia (por. Rdz 1,6-7). W Księdze Rodzaju opowiada się, póki co, o „prehistorii” tego narodu, ukazując w jaki sposób narodziła się i ukształtowała jego etniczna i religijna odrębność.

6.1. Cykl o Abrahamie (Rdz 12-25)

Z literackiego punktu widzenia opowiadanie o Abrahamie tworzy zbiór luźnych perykop. Wiele z nich może funkcjonować niezależnie, choć przy bliższej analizie widać ich logiczne powiązania i kontynuację szeregu najważniejszych wątków (np. obietnice; przymierze, wędrówki i dojrzewanie w wierze). Wydarzenia toczą się teraz nie tyle ze względu na Boże dekrety (tak w Rdz 1-11), a częściej na skutek inicjatywy samego człowieka. Staje się on dzięki temu bardziej autonomiczny, a Bóg mniej antropomorficzny. Ludzkie działania stają się jednak zarazem bardziej dwuznacznie od strony moralnej i czytelnik musi włożyć więcej wysiłku w ich ocenę, niż wymagała tego od niego moralnie czarno-biała sekwencja wydarzeń opisanych w Rdz 1-11. W ramach opowiadania o Abrahamie pojawia się

także więcej komplikacji (niepłodność Sary, odrzucenie Izmaela, nakaz złożenia w ofierze Izaaka).

Obietnice złożone patriarsze są cztery: będzie on kiedyś wielkim narodem, dostanie ziemię i wielkie (tj. sławne) imię i otrzyma błogosławieństwo (Rdz 12,2). W obietnicy narodu uszczegóławia się ogólny nakaz płodności i pomnażania potomków (Rdz 1,28; 9,1.7), zaś w obietnicy ziemi nakaz czynienia sobie ziemi poddanej. W odpowiedzi na pychę budowniczych miasta z wieżą Babel (Rdz 11,4), Bóg zapowiada teraz „wielkie imię” i „liczne potomstwo” Abrahamowi (Rdz 12,2). Powołuje go jednak, mając na uwadze plan zbawczego działania na rzecz całej ludzkości (por. Rdz 12,3 i Rdz 10). Plan ten wyraźnie stanowi też reakcję na plany budowniczych miasta z wieżą Babel. Bezpłodność Sary, zaznaczona już na samym początku cyklu (Rdz 11,30), jest przeszkodą w realizacji obietnic jedynie z czysto ludzkiego punktu widzenia. Abraham na początku tego nie rozumie. Podejmuje działania logiczne w jego sytuacji. Wezwanie dotyczy jego samego (Rdz 12,1), ale zabierając ze sobą Lotę (Rdz 12,4a/5), próbuje on stworzyć sobie alternatywną drogę przezwyciężenia problemu braku potomka. Lot to jego najbliższy krewny. W konsekwencji takiej decyzji, w pierwszej części cyklu to na Locie skupiać się będzie więc zarówno uwaga patriarchy (Rdz 14), jak i autora biblijnego (Rdz 13; 19). W efekcie żona patriarchy stanie w obliczu zagrożenia (Rdz 12,10-20). Lot ostatecznie stanie się mniej istotny, kiedy patriarcha otrzyma uszczegółowienie obietnicy dotyczącej potomka (Rdz 15,1-6). Bóg obiecuje mu biologicznego syna, ale nie precyzuje jeszcze, kto będzie jego matką. Drugą inicjatywę w zrealizowaniu tej obietnicy podejmie więc niepłodna i posunięta w latach Sara. Zgodnie z panującym w starożytności zwyczajem, wytypuje na matkę zastępczą swoją niewolnicę Hagar. Owocem tej decyzji będą narodziny Izmaela - syna, którego Hagar urodzi Abrahamowi (Rdz 16). Bóg odrzuci jednak tę alternatywę, wskazując wprost na Sarę, jako matkę obiecanego potomka (Rdz 17,15-21; 18,1-15). Zapowiedź ta nie jest łatwa do przyjęcia, ani dla Abrahama (Rdz 17,17-18), ani dla Sary (Rdz 18,12-15). Oboje reagują na nią śmiechem. Kiedy w końcu urodzi się Izaak (Rdz 21,1-8), Abraham poddany zostanie próbie wiary. Najpierw, gdy Bóg nakaze mu wygnać Hagar wraz z jego pierworodnym synem Izmaelam (Rdz 21,8-21), a potem, gdy Bóg każe mu złożyć swego JEDYNEGO i umiłowanego syna Izaaka w ofierze (Rdz 22,2). Oba opowiadania są przykładem działania opatrności Bożej i wezwaniem, aby jej zaufać.

Obietnica ziemi jest kwestią mniej oczywistą w całym cyklu. Abraham ma najpierw iść do kraju wskazanego przez Boga (Rdz 12,1), z czasem jednak coraz wyraźniej widać, że obietnica dotyczy bardziej potomstwa, niż samego patriarchy (Rdz 12,7; 15,18; 22,17b; 24,7). Jemu samemu przynależeć będzie co najwyżej studnia, którą sam sobie wykopie (Rdz 21,30) i kawałek pola, który wraz ze znajdującą się na nim grota, zakupi po długich negocjacjach na grób dla Sary (Rdz 23).

Jeszcze bardziej otwarta jest kwestia błogosławieństwa. O ile osobiste odniesienie tej obietnicy spełnia się w życiu patriarchy (Rdz 25,1-11), o tyle zapowiedź stania się źródłem błogosławieństwa dla wszystkich rodzin ziemi (Rdz 12,3) ma swoje jedyne ucieleśnienie w enigmatycznym opowiadaniu z Rdz 14.

Mimo, że patriarcha ma wiele pozytywnych cech (por. Rdz 18,1-8: gościnność; 18,16-33: troska o sprawiedliwych w Sodomie; Rdz 13,8-9: łagodność charakteru w rozwiązywaniu sporów; Rdz 14,11-24: zdecydowana obrona swoich bliskich; Rdz 20,17-18: troska o innych swoich krewnych), to jego wiara dojrzewa stopniowo. Popełnia wiele błędów i Bóg czasem musi interweniować osobiście, aby je skorygować (Rdz 12,17; 20,3-7). Ostatecznie jednak postawa patriarchy stanie się wzorcowa i decydująca o przyszłości kolejnych pokoleń (Rdz 15,6; 22,12.16-18; 24,1-8; por. Rdz 26,3-5). Nie dla wszystkich, których patriarcha spotyka w swoim życiu, jest on jednak rzeczywistym źródłem błogosławieństwa. Mimo uczciwej nagrody ze strony faraona (Rdz 12,16), kłamstwo Abrahama staje się dla tego władcy źródłem nieszczęść (Rdz 12,17). Takie same konsekwencje ma identyczna postawa patriarchy podczas pobytu u Abimeleka, króla Geraru (Rdz 20,3). Jeśli coś dobrego spotyka mieszkańców Sodomy wraz z ich królem podczas interwencji Abrahama w Rdz 14, to dzieje się tak tylko przy okazji ratowania Lota (Rdz 14,11-12.16). Nie zmienia to jednak faktu, że autochtoniczne ludy Kanaanu mają w perspektywie oddanie swej ziemi potomkom patriarchy (Rdz 15,16) i relacje z nimi nie będą nacechowane przyjaźnią (Rdz 15,18-21; 22,17b). Rozwiązania kwestii błogosławieństwa dla innych ludów ziemi należy zatem szukać daleko poza cyklem o Abrahamie, a nawet poza Księgą Rodzaju (por. Rdz 15,13.16 i Rdz 46,27; 50,20).

Podsumowanie

W swojej kanonicznej formie opowiadanie o Abrahamie jest historią o wybraniu, nieustannej migracji i konsekwencjach, które z tych dwóch faktów wynikają. Spośród ludzkości wywodzącej się od Noego Bóg wybiera teraz mały klan i wskazuje mu drogę. Abraham „chodzi przed Bogiem”, przyjmuje i wypełnia to Boże wezwanie, wierząc w obietnice, które są mu przedłożone. W trakcie realizacji wyznaczonych sobie celów okaże się, w jaki sposób Abraham da radę osiedlić się we wskazanym mu kraju i czy oraz pod jakimi warunkami otrzyma obiecane mu potomstwo i błogosławieństwo. Oba tematy krzyżują się w Rdz 15 (por. ww. 4 i 18). W pierwszej części cyklu chodzi głównie o ustalenie granic ziemi obiecanej. Najistotniejsze dla tego tematu jest Rdz 13-14, kiedy Lot odłączy się od Abrahama i ten ostatni będzie musiał wyznaczyć granice swej ziemi. W drugiej istotne są zaś, Rdz 18-19, gdzie ukazane będzie zaufanie jakim Jahwe darzy Abrahama i ostateczne odcięcie Lota od obietnic złożonych patriarche. Na przestrzeni całego drugiej części cyklu o Abrahamie wyjaśni się z kolei, który z dwóch synów: Izaak czy Izmael, zostanie wyznaczony do otrzymania dziedzictwa po ojcu *Rdz 16,1-18,15; 21,1-21). Wątek narracyjny, który łączy cały cykl stanowią obietnice (Rdz 12,1-9; 13,4b-18; 15,1-6.17-21; 17,1-27; 18,1-18; 22,15-18) i raport o ich wypełnieniu (Rdz 21,2-7.22-34; 23?). Większa część pozostałych epizodów służy podkreśleniu trudności w realizacji tych obietnic (Rdz 11,30; 12,10-20; 14; 16; 19; 20) lub zagrożeń dla tego, który jest owocem tych spełnionych obietnic (Rdz 21,17-21: wyrzeczenie się Izmaela; 22,1-14: wyrzeczenie się Izaaka). Poprzez ukazywanie słabości Abrahama (Rdz 12,10-15; 17,17; 20,2), autorzy biblijni akcentują jego stopniowe dojrzewanie w wierze, czyniąc go ostatecznie wzorem posłuszeństwa i wiary (Rdz 12,4; 15,6; 17,23-27). Temat ten swoje apogeum znajduje w gotowości poświęcenia własnego syna (Rdz 22,1-19). Od tego momentu Abraham będzie już tylko wzorem ufności

wobec Boga (por. Rdz 24,1-8).

ks. prof. dr hab. Janusz Lemański